

№ 12 Дәріс. Тоқыма жаймаларының созу, иілу, қысылу деформациялары. Негізгі механикалық сипаттамалары.

Сабақтың жоспары

1. **Деформация** түсінігі және оның тоқыма жаймалары үшін маңыздылығы.
2. Тоқыма жаймаларындағы **созу деформациясы** (беріктік, салыстырмалы ұзару).
3. **Иілу деформациясы** және оның матаның **қатандығына** (драпировка) әсері.
4. **Қысылу деформациясы** және оның матаның **қалыңдығын** қалпына келтіру қабілетіне әсері.
5. Тоқыма жаймаларының **негізгі механикалық сипаттамалары**.

Дәрістің мазмұны

1. Деформация Түсінігі

Деформация — сыртқы күштердің, температураның немесе басқа да физикалық әсерлердің нәтижесінде дененің (бұл жағдайда тоқыма жаймасының) пішіні мен өлшемдерінің өзгеруі.

Тоқыма материалдарында деформацияның үш негізгі түрі бар:

1. **Созу (керілу) деформациясы (Tensile)**: Жайманы ұзындығы бойынша созатын күштер әсерінен.
2. **Иілу деформациясы (Bending)**: Жайманы қисық сызық бойымен бүтетін күштер әсерінен.
3. **Қысылу деформациясы (Compressive)**: Жаймаға перпендикуляр бағытта әсер ететін күштер әсерінен.

Деформациялар сипатына қарай **серпімді (кері қайтымды), пластикалық (қалдық) және тұтқыр-серпімді** болып бөлінеді.

2. Созу Деформациясы

Созу деформациясы тоқыма жаймаларының **беріктігін** (мықтылығын) сипаттайды.

А. Негізгі сипаттамалар:

- **Үзілу күші (F_{max})**: Жайманың белгілі бір ені үзілетін максималды күш (Н).
- **Үзілу кернеуі (σ)**: Жайманың бастапқы көлденең қимасының бірлігіне келетін күш (Па).
- **Салыстырмалы ұзару (ϵ)**: Үзілу сәтіндегі жайма ұзындығының бастапқы ұзындығына қатынасы, пайызбен (%) көрсетіледі.
  - $\epsilon = L_0 \Delta L \times 100\%$ **Ошибка! Не указано имя файла.**

Б. Деформацияның сатылары:

1. **Бастапқы серпімді деформация**: Күшті алғанда пішін бірден қалпына келеді.
2. **Эластикалық (тұтқыр-серпімді) деформация**: Уақыт өте келе баяу қалпына келеді.
3. **Пластикалық (қалдық) деформация**: Күшті алғаннан кейін де қалпына келмейтін өзгеріс.

Маталардың созылуы негізінен жіптердің түзелуі және олардың қиылысу нүктелерінің ығысуы есебінен жүреді. **Трикотаж жаймалары** ілмектердің формасының өзгеруі есебінен өте жоғары созылғыштыққа ие.

3. Иілу Деформациясы

Иілу деформациясы тоқыма жаймасының қатаңдығын (беріктігін) және драпировкалану қабілетін анықтайды.

А. Қатаңдық (Stiffness):

- **Иілу қатаңдығы (G):** Жайманы белгілі бір қисық сызыққа дейін иіуге қажетті күшті сипаттайды. Қатаңдық үлкен болса, мата қатты, ал кіші болса, жұмсақ болады.
- **Иілу модулі:** Иілу кезіндегі кернеу мен салыстырмалы деформация арасындағы қатынасты сипаттайды.

Б. Драпировка (Drapability):

Драпировка — матаның өз салмағының әсерінен әдемі, тегіс қатпарлар түзу қабілеті. Бұл қасиет тікелей иілу қатаңдығына байланысты: қатаңдығы төмен маталар (мысалы, жібек, вискоза) жақсы драпировкаланады.

4. Қысылу Деформациясы

Қысылу деформациясы жаймаға қалыңдығына перпендикуляр бағытта күш түскендегі өзгерісті сипаттайды.

А. Негізгі сипаттамалар:

- **Қалыңдықтың өзгеруі:** Күш әсерінен жайманың қалыңдығы азаяды.
- **Серпімді қалпына келу (Resilience):** Күш алынғаннан кейін матаның бастапқы қалыңдығын қалпына келтіру қабілеті. Бұл қасиет жылу оқшаулау және жұмсақтық үшін маңызды.
  - **Жоғары серпімділік** — киімнің қысылудан кейін пішінін сақтауына көмектеседі.

Б. Әсер етуші факторлар:

- Жіптің иірімділік дәрежесі.
- Жайманың құрылымы (тығыздығы). Трикотаж жаймаларында қысылу деформациясы маталарға қарағанда әлдеқайда жоғары.

5. Негізгі Механикалық Сипаттамалар

Тоқыма жаймаларының пайдалануға жарамдылығын сипаттайтын қорытынды механикалық көрсеткіштер:

Механикалық Сипаттама	Сипаттамасы	Деформация түрі
Беріктік (Strength)	Материалдың бұзылмай, максималды күшке төтеп беру қабілеті.	Созу
Тозуға Төзімділік (Abrasion Resistance)	Үйкеліс күштеріне қарсы тұру және ұзақ уақыт бойы өз қасиеттерін сақтау қабілеті.	Үйкеліс (қысылу/созудың күрделі түрі)
Серпімділік (Elasticity)	Деформациядан кейін бастапқы пішінін жылдам қалпына келтіру қабілеті.	Созу, Қысылу, Иілу

Майтарлуға Төзімділік (Crease Resistance)	Майтарлу (заломы) пайда болуына қарсы тұру және майтарлудан кейін тез жазылу қабілеті.	Иілу, Қысылу
--	--	--------------

Бұл сипаттамалар жайманың жұмыс істеу мерзімін, пайдалану ыңғайлылығын және эстетикалық қасиеттерін тікелей анықтайды.

Бақылау сұрақтары (өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар)

1. Тоқыма жаймаларындағы деформацияның **серпімді, пластикалық және тұтқыр-серпімді** түрлерінің айырмашылығы неде?
2. **Үзілу күші** мен **салыстырмалы ұзару** сипаттамаларының матаның беріктігін бағалаудағы рөлі қандай?
3. Неліктен **трикотаж** жаймалары **маталарға** қарағанда созылу кезінде жоғары салыстырмалы ұзаруды көрсетеді?
4. **Иілу қатаңдығы (G)** қандай физикалық қасиетті анықтайды және бұл қасиет **драпировкаға** қалай әсер етеді?
5. **Қысылу деформациясы** мен **серпімді қалпына келу** қабілетінің киімнің **жылу окшаулау** қасиеті үшін маңызы қандай?
6. Қандай механикалық сипаттама тоқыма бұйымының **ұзақ қызмет ету мерзімін** тікелей сипаттайды?

Әдебиет:

Негізгі әдебиеттер

- Каримов, С.С. Тоқыма өндірісінің материалтануы [Текст/Электронный ресурс] : оқу құралы / С. С. Каримов, Г. С. Болыс. - Алматы : Эверо, 2020. - 260 б. - ISBN 978-601-310-212-2
- Текстильное материаловедение. Лабораторный практикум [Текст/Электронный ресурс] : учебное пособие / Ю. С. Шустов, С. М. Кирюхин, А. Ф. Давыдов. - 3-е издание. - М : Инфра-М, 2020. - 341 с. - ISBN 978-5-16-011720-1. - ISBN 978-5-16-104106-2
- Джанпаизова, В.М. Тоқыма материалтануы [Текст] : оқу құралы / В. М. Джанпаизова, Г. Ш. Аширбекова, А. А. Тұрғанбаева. - Алматы : Эпиграф, 2021. - 208 б. - ISBN 978-601-255-172-3

Қосымша әдебиеттер:

- Материаловедение (Дизайн костюма) [Текст/Электронный ресурс] : учебник / Е. А. Кирсанова, Ю. С. Шустов, А. В. Куличенко, А. П. Жихарев. - М : Вузовский учебник, 2021. - 395 с. - ISBN 978-5-9558-0242-8
- Бузов, Б.А. Материалы для одежды. Ткани [Текст/Электронный ресурс] : учебное пособие. - М : ФОРУМ, 2018 ; : Инфра-М. - 224 с. - ISBN 978-5-8199-0510-4. - ISBN 978-5-16